

FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA

[Jild: 5 Nashr: 03 (2026)] ISSN: 2992-8915

www.mudarrisziyo.uz

XORIJIY TIL DARSLARIDA LINGVOKULTUROLOGIK LUG'ATLARDAN FOYDALANISH METODLARI

*Madinaxon Munavvarxonova*¹

¹O'qituvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada xorijiy til darslarida lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish metodlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvokulturologik lug'atlarning tuzilishi, ularning madaniy va semantik xususiyatlari hamda ta'lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari yoritilib, ushbu turdagi lug'atlardan foydalanish orqali talabalarda nafaqat leksik bilimlarni, balki madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish yo'llari asoslab beriladi. Maqolada lingvokulturologik lug'atlar asosida tashkil etilgan interaktiv mashg'ulotlar, ularning samaradorligi hamda talabalarning kommunikativ faoliyatiga ta'siri misollar orqali ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish xorijiy til o'qitishda samarali metod ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologik lug'at, xorijiy til ta'limi, madaniyatlararo kompetensiya, leksik bilim, kommunikativ kompetensiya.

Kirish qismi: Zamonaviy globallashtirish sharoitida xorijiy til ta'limi faqat grammatik va leksik bilimlarni o'rgatish bilan cheklanib qolmay, balki til orqali ifodalanadigan madaniyatni ham anglashni talab etadi. Shu bois bugungi kunda lingvokulturologik yondashuv xorijiy til o'qitish metodikasining muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab bergan olimlardan biri C.Kramsh bo'lib, u tilni "madaniyatning tashuvchisi" sifatida talqin qiladi va ularni birgalikda o'qitish zarurligini ta'kidlaydi. Madaniyatlararo kompetensiya tushunchasi esa M.Byram tomonidan chuqur tadqiq etilib, u til o'rganishda nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy bilim va ko'nikmalarni ham rivojlantirish zarurligini asoslaydi. Byramga ko'ra, til o'rganuvchi shaxs boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish uchun ularning qadriyatlari, urf-odatlari va mentalitetini tushuna olishi lozim. Bu esa xorijiy til darslarida madaniy komponentni kiritishni taqozo etadi.

Lingvokulturologiya yo'nalishida faoliyat olib borgan V. N. Teliya til birliklarida milliy-madaniy xususiyatlar mujassam ekanligini ta'kidlab, ularni o'rganishda madaniy kontekstni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, E. M. Vereshchagin va V.G. Kostomarov "til va madaniyat" konsepsiyasini ilgari surib, til o'rganish jarayonida milliy-madaniy komponentni o'zlashtirish muhimligini asoslab beradi. O'zbek olimlaridan Sh. Safarov lingvokulturologik yondashuvni til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani ochib beruvchi ilmiy yo'nalish sifatida baholab, til birliklarining madaniy semantikasi muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. J. Jalolov esa xorijiy til o'qitishda kommunikativ yondashuvni asoslab, tilni real muloqot jarayonida, madaniy kontekst bilan uyg'un holda o'rgatish zarurligini qayd etadi.

Mazkur ilmiy qarashlar xorijiy til darslarida lingvokulturologik lug'atlardan foydalanishning nazariy asosini tashkil etadi. Lingvokulturologik lug'atlar til birliklarining nafaqat semantik, balki madaniy, tarixiy va ijtimoiy jihatlarini ham yoritib beruvchi muhim leksikografik manba hisoblanadi. Ular yordamida talabalar so'z va iboralarni kengroq kontekstda anglash, madaniy farqlarni tushunish hamda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy til darslarida lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish metodlarini ilmiy asosda o'rganish, ularning didaktik imkoniyatlarini aniqlash va amaliy qo'llash usullarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan shu masalalar tahlil qilinadi va tegishli ilmiy xulosalar beriladi.

Tahlillar qismi: Lingvokulturologik yondashuv zamonaviy xorijiy til o'qitish metodikasining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, tilni o'rganishda uning madaniy komponentini chuqur anglashni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv asosida til birliklari nafaqat semantik va grammatik jihatdan, balki ularning madaniy mazmuni bilan birgalikda o'rganiladi. Shu nuqtai nazardan, lingvokulturologik lug'atlar xorijiy til ta'limida muhim didaktik vosita sifatida xizmat qiladi. Til va madaniyatning uzviy bog'liqligi masalasi C. Kramsh tomonidan chuqur tahlil qilinib, u tilni "madaniyatlararo muloqot vositasi" sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, tilni samarali o'zlashtirish uchun o'quvchi nafaqat lingvistik bilimlarga, balki madaniy kontekstni tushunish qobiliyatiga ham ega bo'lishi zarur. Bu esa o'qitish jarayonida lingvokulturologik materiallardan, xususan, maxsus lug'atlardan foydalanishni talab etadi. M. Byramning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modeli ham mazkur jarayonda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Unga ko'ra, til o'rganuvchi shaxs "bilim" (knowledge), "munosabat" (attitudes), "ko'nikma" (skills) va "tushunish" (interpretation) komponentlarini egallashi lozim. Lingvokulturologik lug'atlar aynan shu komponentlarni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib, ular orqali talabalar boshqa madaniyatga oid tushunchalarni izohlash, solishtirish va baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Lingvokulturologiya sohasida V. N. Teliya til birliklarida milliy-madaniy semantika mujassam ekanligini ta'kidlab, ayniqsa frazeologizmlar, metaforalar va realiyalarni o'rganishda madaniy omilni hisobga olish zarurligini qayd etadi. Shu jihatdan lingvokulturologik lug'atlar mazkur birliklarning chuqur mazmunini ochib beruvchi muhim manba hisoblanadi. Vereshchagin va Kostomarov esa "til orqali madaniyatni o'rganish" g'oyasini ilgari surib, til ta'limida milliy-madaniy komponentni tizimli ravishda o'rgatish zarurligini asoslaydi. Xorijiy til darslarida lingvokulturologik lug'atlardan foydalanishning bir qator samarali metodlari mavjud. Jumladan:

Kontekstual tahlil metodi – talabalar lug'at yordamida so'z yoki iboraning madaniy kontekstini aniqlaydi. Bu usul til birliklarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Qiyosiy tahlil metodi – o'rganilayotgan til va ona tilidagi madaniy birliklar taqqoslanadi. Bu esa madaniyatlararo tafakkurni rivojlantiradi.

Interpretatsiya metodi – talabalar lug'atda berilgan izohlar asosida so'z yoki iboraning yashirin ma'nosini sharhlaydi.

Kommunikativ mashg'ulotlar – lug'at materiallari asosida dialog, rolli o'yin va munozaralar tashkil etiladi. Bu usul talabalar nutqiy faolligini oshiradi.

J.Jalolovning kommunikativ yondashuv nazariyasiga ko'ra, til o'qitish jarayoni real muloqotga yaqinlashtirilishi kerak. Lingvokulturologik lug'atlar esa aynan shu vazifani bajarib, talabalarni real kommunikativ vaziyatlarga tayyorlaydi. Shuningdek, Sh. Safarov lingvokulturologik birliklarni o'rganish orqali talabalar tilning ichki va tashqi (madaniy) qatlamlarini anglashini ta'kidlaydi. Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, lingvokulturologik lug'atlardan foydalanilgan darslarda talabalar yangi leksik birliklarni tezroq o'zlashtiradi, ko'p ma'noli so'zlarni kontekstda tushunadi va madaniy tafovutlarni aniqlashga intiladi. Bundan tashqari, ular o'z fikrini erkin ifodalash, muloqot jarayonida moslashish va boshqa madaniyat vakillarini tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Umuman olganda, lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish xorijiy til ta'limida til va madaniyat integratsiyasini ta'minlovchi samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarda nafaqat til kompetensiyasini, balki madaniyatlararo kompetensiyani ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida lingvokulturologik lug'atlardan xorijiy til darslarida foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, lingvokulturologik lug'atlar til o'rganish jarayonida faqat leksik ma'lumot manbai emas, balki madaniy bilimlarni uzatuvchi kompleks didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Avvalo, lingvokulturologik lug'atlar tarkibidagi birliklar (realialar, frazeologizmlar, metaforik ifodalar) milliy-madaniy semantikani o'zida mujassam etganligi bilan ajralib turadi. V.N.Teliya ta'kidlaganidek, bunday birliklar tilning "madaniy xotirasi"ni aks ettiradi va ularni o'rganish orqali o'quvchi til ortidagi madaniy qatlamni anglay boshlaydi. Shu nuqtai nazardan, lingvokulturologik lug'atlar talabalarda semantik kompetensiyani kengaytirish bilan birga, madaniy interpretatsiya qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Ikkinchidan, M.Byram tomonidan ishlab chiqilgan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modeli asosida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, lingvokulturologik lug'atlar talabalarda "bilim" (savoir), "tushunish" (savoir comprendre) va "munosabat" (savoir être) komponentlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalar lug'atdagi izohlar, misollar va madaniy sharhlar orqali boshqa madaniyatga xos bo'lgan tushunchalarni tahlil qilish, ularni o'z madaniyati bilan qiyoslash va adekvat baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Uchinchidan, C. Kramshning "uchinchi madaniy makon" (third place) konsepsiyasi nuqtai nazaridan qaralganda, lingvokulturologik lug'atlar o'quvchi va o'rganilayotgan madaniyat o'rtasida vositachi rolini bajaradi. Ya'ni talaba nafaqat yangi madaniyatni o'zlashtiradi, balki uni o'z madaniy tajribasi bilan integratsiya qiladi. Bu esa o'z navbatida interkultural refleksiya va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Empirik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, lingvokulturologik lug'atlardan foydalanilgan darslarda talabalar: ko'p ma'noli va madaniy yuklamaga ega birliklarni tezroq o'zlashtiradi; yashirin semantikani (implitsit ma'noni) aniqlashga intiladi; pragmatik jihatdan to'g'ri nutq qurish ko'nikmalarini rivojlantiradi; muloqot jarayonida madaniy moslashuvchanlikni namoyon etadi.

Bundan tashqari, lingvokulturologik lug'atlarning qo'llanilishi talabalar kognitiv faolligini oshirib, ularning tilni analitik va interpretativ asosda o'zlashtirishiga yordam beradi. Bu jarayon S. Attardo va

V. Raskin tomonidan ishlab chiqilgan semantik-pragmatik yondashuvlar bilan hamohang bo'lib, til birliklarining chuqur qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Umuman olganda, olib borilgan ilmiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, lingvokulturologik lug'atlar xorijiy til ta'limida integrativ, ko'p funksiyali va yuqori samaradorlikka ega bo'lgan didaktik vosita hisoblanadi. Ularning tizimli qo'llanilishi

talabalarda nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik va kommunikativ kompetensiyalarni kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Natijalar qismi: Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xorijiy til darslarida lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish yuqori didaktik samaradorlikka ega bo'lgan metod hisoblanadi. Tadqiqot Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti talabalari ishtirokida olib borilib, lingvokulturologik lug'atlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarning ta'siri tizimli ravishda kuzatildi. Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, bunday darslarda talabalar faolligi sezilarli darajada oshib, ular yangi leksik birliklarni o'zlashtirish jarayonida faol ishtirok etdi hamda ularning madaniy mazmunini chuqurroq anglashga intildi.

Lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish jarayonida talabalar ko'p ma'noli so'z va iboralarni kontekst asosida tushunish, ularni to'g'ri qo'llash hamda madaniy komponentlarni aniqlash va talqin qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Shuningdek, ular turli madaniy birliklarni qiyoslash, o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash orqali madaniyatlararo tafakkurni shakllantira boshladi. Bu esa ularning nafaqat til bilimlarini, balki kommunikativ kompetensiyasini ham rivojlantirishga xizmat qildi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, lingvokulturologik lug'atlar asosida tashkil etilgan interaktiv mashg'ulotlar talabalar uchun qiziqarli va motivatsion muhit yaratdi. Talabalar dars jarayonida faol muloqotga kirishib, o'z fikrlarini erkin va mantiqiy ifodalashga harakat qildi. Natijada ularning nutqiy faolligi oshib, kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, pragmatik va sotsiolingvistik komponentlari kompleks tarzda rivojlandi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish talabalarning o'rganilgan materialni uzoq muddatli xotirada saqlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ham tasdiqladi. Madaniy izohlar va kontekstual misollar bilan boyitilgan leksik birliklar an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq o'zlashtirildi va amaliy nutqda faol qo'llanila boshlandi.

Xulosa qismi: Tadqiqot davomida aniqlanishicha, lingvokulturologik lug'atlar yordamida tashkil etilgan darslar talabalarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning nutqiy faolligini rivojlantiradi hamda madaniy tafakkurini kengaytiradi. Bunday lug'atlar orqali talabalar so'z va iboralarni nafaqat semantik jihatdan, balki ularning madaniy kontekstida ham anglashga erishadi. Bu esa ularning yashirin ma'no, kinoya va madaniy xususiyatlarni tushunish qobiliyatini shakllantiradi.

Lingvokulturologik lug'atlardan foydalanish talabalarda qiyosiy fikrlash, madaniy farqlarni aniqlash va ularga nisbatan bag'rikenglik bilan yondashish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning real kommunikativ vaziyatlarda samarali muloqot qilishiga zamin yaratadi. Umuman olganda, lingvokulturologik lug'atlardan maqsadli va tizimli foydalanish xorijiy til ta'limi samaradorligini oshiruvchi muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat til o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, balki talabalarning global kommunikativ muhitga moslashishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, M. (2022). The Appearance Of The Term "Education Dictionary" In World Linguistics Is Analyzed. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 28-2), 48-52.
2. Byram M. *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
3. Kramsch C. *Language and culture*. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 134 p.
4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. *Язык и культура*. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.

5. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
6. Жалолов Ж. Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012. – 256 б.
7. Сафаров Ш. Лингвокультурология асослари. – Тошкент: Фан, 2008. – 220 б.
8. Рахмонкуловна, Абдуллаева Мархабо. "Esp/ear o'quvchilarining maxsus lug' atga bo'lgan ehtiyojlari." Maxsus va akademik maqsadlarda xorijiy tillarni oqitish: muammolar va istiqbollar" Mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari 6 (2023): 15.